
**ՀԱՅ-ԻՐԱՆԱԿԱՆ ԳԻՏԱԿՐԹԱԿԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ 1992-2005 ԹԹ.**

ԿԱՐԵՆ ՄԿՐՏՅԱՆ

ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո նորանկախ Հայաստանի Հանրապետության համար առաջացան և՛ նոր դժվարություններ, և՛ նոր հնարավորություններ մշակութային ու գիտական համագործակցության բնագավառներում: ՀՀ-ն հնարավորություն ստացավ վարելու ինքնուրույն գիտական, կրթական և մշակութային քաղաքականություն: Ի թիվս այլ երկրների՝ ՀՀ-ն 1992 թ. փետրվարի 9-ին դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատեց իր հարավային հարևան Իրանի Իսլամական Հանրապետության հետ:

ՀՀ - ԻԻՀ գիտակրթական ու մշակութային կապերի սկզբնավորման համար կային երկկողմ հետաքրքրություններ: Խորհրդային տարիներին Հայաստանի և ԻԻՀ-ի միջև գիտամշակութային կապերը թույլ էին: Դա պայմանավորված էր մի շարք պատճառներով. Խորհրդային Հայաստանը և ԻԻՀ-ը թեև սահմանակից երկրներ էին, սակայն անմիջական կապ նրանց միջև չկար, և եղած հարաբերությունները միջնորդավորված էին՝ ի դեմս Մոսկվայի: Խորհրդային Հայաստան - ԻԻՀ գիտամշակութային կապը հիմնականում ապահովվում էր իրանահայ համայնքի և առանձին կազմակերպությունների գործունեությամբ:

ԻԻՀ-ի հետ գիտակրթական և մշակութային կապերի պաշտոնական գործընթացը սկսվում է 1992 թ. մայիսի 6-8-ը ՀՀ նախագահի ԻԻՀ կատարած այցից հետո: Բանակցությունների արդյունքում երկու երկրների նախագահների միջև ստորագրվում է «Համատեղ հայտարարություն ՀՀ և ԻԻՀ միջև համագործակցության, բարեկամության և բարիդրացիության մասին» փաստաթուղթը¹, որի 11-րդ հոդվածում նշվում է, որ կողմերը գիտության, կրոնի, արվեստի, գրականության, բժշկության, առողջապահության, լրատվության, ռադիոյի և հեռուստատեսության, կինոյի, տուրիզմի և սպորտի բնագավառներում կապեր ստեղծելու ուղղությամբ միջոցներ կձեռնարկեն և նշված բնագավառներում կփոխանակեն համապատասխան պատվիրակություններ: Ըստ էության՝ այս փաստաթուղթը դարձավ երկկողմ մշակութային համագործակցության պաշտոնապես հռչակված ծրագիր, սակայն հաջորդող երկու տարիներին մշակութային կապերը խիստ համեստ էին, որը պայմանավորված էր արցախյան պատերազմով:

¹ Տե՛ս ՀՀ ԱԳՆ պատմադիվանագիտական արխիվ (այսուհետ՝ ՊԴԱ), ց. 1, գ. 182, թ. 63:

Երկկողմ գիտամշակութային կապերի խորացման համար կարևոր նշանակություն ունեցավ 1994 թ. նոյեմբերի 27-ին Թեհրանում ստորագրված «ՀՀ կառավարության և ԻԻՀ կառավարության միջև մշակույթի, գիտության, սպորտի, տուրիզմի և զանգվածային լրատվամիջոցների բնագավառներում համագործակցության» համաձայնագիրը, որով սահմանվեց գիտամշակութային համագործակցության օրակարգը:

Երկկողմ գիտակրթական և մշակութային համագործակցությունը որակապես նոր փուլի հասավ 2001-ից հետո, որը պայմանավորված էր 2001 թ. դեկտեմբերի 25-27-ը ՀՀ նախագահ Ռ. Քոչարյանի ԻԻՀ կատարած պաշտոնական այցով:

Խնդրո առարկա ժամանակահատվածում ՀՀ-ի և ԻԻՀ-ի համագործակցությունը գիտամշակութային ոլորտում կարելի է բաժանել մի քանի ճյուղերի.

գիտական`

- հումանիտար գիտություններ` հայագիտություն և իրանագիտություն,

- հիմնարար գիտություններ` սեյսմոլոգիա, երկրաֆիզիկա և բժշկագիտություն,

կրթական`

- միջդպրոցական,

- միջբուհական,

- գիտակրթական,

մշակութային`

- հոգևոր-մշակութային,

- արվեստ (կինոփառատոներ, ցուցահանդեսներ և այլն):

Հայագիտության բնագավառում ԻԻՀ-ում գործում են հայագիտական երկու ամբիոն, որոնցից առաջինը` Սպահանի համալսարանի հայագիտության ամբիոնը, հիմնադրվել է 1962 թ., իսկ երկրորդը` Թեհրանի իսլամական ազատ համալսարանի հայագիտության ամբիոնը, հիմնադրվել է 1995 թ.²: Վերջինս ստեղծվել է Երևանի Հ. Աճառյանի անվան համալսարանի հետ կնքված պայմանագրի շրջանակներում` Հ. Աճառյանի համալսարանում իրանագիտության ֆակուլտետ հիմնելու պայմանով: Նշենք, որ հայագիտության ամբիոնում ուսումնական գործընթացը տևում է չորս տարի: Դասավանդվում են հայոց լեզու (շաբաթական 3 ժամ` 2 տարի), հայ գրականություն` հին, միջին և հայոց պատմություն (շաբաթական 2 ժամ` 1 տարի), պարսից լեզու (շաբաթական 4-6 ժամ` 1 տարի) և այլ առարկաներ: Թեհրանի իսլամական ազատ համալսարանի հայագիտության ամբիոնը 1999 թ. ուսումնական տարում տվեց առաջին շրջանավարտները (ընդունված տասնյոթ հոգուց տասը հայեր էին): Ինչ վերաբերում է ՀՀ-ում իրանագիտության զարգացմանը, ապա պետք է նշել, որ 2005 թ. դրությամբ ՀՀ բուհերի մագիստրատուրաներում և ասպիրանտուրաներում սովորել են շուրջ 300

² Տե՛ս նույն տեղը, ց. 8, գ. 86, բ. 34:

արևելագետներ, իսկ պարսկերենը ՀՀ-ում համարվում է ընդունելության քննության առարկա: Նույն՝ 2005 թ. դրությամբ ՀՀ-ում սովորում էին մոտ 1300 իրանցի ուսանողներ³:

ԻԻՀ-ը հատկապես մեծ հետաքրքրություն է դրսևորում ՀՀ-ի գիտատեխնիկական ներուժի, ինչպես նաև հիմնարար գիտությունների բնագավառում նրա ունեցած ձեռքբերումների նկատմամբ: Այս բնագավառում կան համագործակցության անսպառ հնարավորություններ: Ներկայումս հայ և իրանցի գիտնականները սերտորեն համագործակցում են նաև սեյսմիկ պաշտպանության ոլորտում, որը երկուստեք ունի կենսական նշանակություն⁴:

Հայ-իրանական համագործակցությունը սեյսմիկ ոլորտում կրկնակի է արժևորվում այն առումով, որ երկու պետությունները, գտնվելով միևնույն սեյսմիկ համակարգում, կարիք ունեն փորձի փոխանակման և աղետների ժամանակ փոխօգնության: Հիշյալ նպատակն էր հետապնդում 1992 թ. Թեհրանի համալսարանի երկրաֆիզիկայի ինստիտուտի և ՀՀ կառավարությանն առընթեր սեյսմիկ պաշտպանության ազգային ծառայության միջև ստորագրված փոխընթերման հուշագիրը, ինչպես նաև «Տարածաշրջանային սեյսմիկ անվտանգության համակարգ» ստեղծելու մասին համատեղ հայտարարությունը⁵:

Սեյսմիկ ոլորտում համագործակցությունը նշանավորվեց ոչ միայն երկկողմ, այլև եռակողմ ձևաչափով: 1999 թ. սեպտեմբերի 8-ին ՀՀ-ի, Հունաստանի Հանրապետության և ԻԻՀ-ի միջև ստորագրված փոխընթերման հուշագրի համաձայն և 2000 թ. հունիսի 17-ին Եռակողմ համագործակցության գործադիր կոմիտեի՝ Թեհրանում տեղի ունեցած չորրորդ հանդիպումից հետո 2001 թ. հունիսի 2-ին Երևանում տեղի ունեցավ Տարածքային հատակագծման և քաղաքաշինության կոմիտեի առաջին հանդիպումը⁶: Կողմերը պայմանավորվեցին համագործակցել սեյսմակայուն շինարարության ոլորտում, անհրաժեշտ համարվեց քաղաքաշինական գործունեության բնագավառում լիցենզիաների փոխադարձ ճանաչումը, ցուցահանդեսների և սեմինարների կազմակերպումը և այլն:

2000 թ. նոյեմբերի 11-ին կայացավ ԻԻՀ Արևելյան Ատրպատականի նահանգապետարանի պատվիրակության այցը Երևան, որը զլխավորում էր նահանգապետարանի տեխնիկական գրասենյակի զլխավոր տնօրեն Ջավադ Ռահմաթին⁷: ՀՀ ՍՊԱԾ պետ Ս. Բալասանյանի հետ ունեցած հանդիպման ընթացքում նշվեց, որ Իրանում բավականին լավ է զարգացած դիտարկումների ցանցը, իսկ ՀՀ ՍՊԱԾ տրամադրության տակ են ավելի քան 150 դիտակայան: ՀՀ ՍՊԱԾ-ը պատրաստակամու-

³ Տե՛ս ՀՀ ԱԳՆ ՊՊԱ, ց. 11, գ. 184, թ. 56:

⁴ Տե՛ս **Վ. Բայբուրդյան**, Հայ-իրանական հարաբերությունները Հայաստանի անկախության ձեռքբերումից հետո, «Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներ», հ. 17, Եր., 1998, էջ 16:

⁵ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետություն», պաշտոնաթերթ, 9.05.1992:

⁶ Տե՛ս ՀՀ ԱԳՆ ՊՊԱ, ց. 11, գ. 183, թթ. 53-54:

⁷ Տե՛ս նույն տեղը, ց. 6, գ. 67, թթ. 49-50:

թյուն հայտնեց գործնական քայլեր կատարելու Թավրիզի շրջանի ուսումնասիրության ուղղությամբ, քանզի այդ տարածքը գտնվում է ՀՀ-ի հարավային շրջանների հարևանությամբ: ՀՀ ՍՊԱԾ պետը առաջարկում էր համագործակցության երեք հիմնական ոլորտ՝ ա) սեյսմիկ ռիսկի գնահատման և երկրաշարժերի կանխատեսման ոլորտ, բ) սեյսմիկ շրջանցում, այսինքն՝ այն աշխատանքները, որոնք ուղղված են սեյսմիկ ռիսկի նվազեցմանը, գ) վաղ ահազանգման համակարգի ստեղծում:

Ռահմաթին առաջարկում էր ՍՊԱԾ-ին մասնագետների պատրաստման հարցում համագործակցել Թավրիզի համալսարանի հետ: Իր հերթին հայկական կողմը առաջարկում էր, մշակել և ստորագրել սահմանակից Սյունիքի մարզպետարանի և Արևելյան Ատրպատականի նահանգապետարանի միջև:

Երկկողմ համագործակցության նոր փուլը նշանավորվեց 2003 թ., երբ հոկտեմբերի 6-9-ը ՀՀ ՍՊԱԾ-ի հրավերով Երևան ժամանեց Թեհրանի սեյսմակալուն շինարարության և սեյսմոլոգիայի միջազգային ինստիտուտի պատվիրակությունը: Իրանական կողմը ՀՊՃՀ և Հայաստանի ամերիկյան համալսարան կատարած այցի ընթացքում պատրաստականություն հայտնեց ՀՀ-ի բուհերի շրջանավարտներին ընդունելու ասպիրանտուրայում և դոկտորանտուրայում ուսանելու համար՝ հոգալով կացության և կեցության ծախսերը: Հայկական կողմը իր հերթին պատրաստականություն հայտնեց ընդունելու ուսանողներ քաղաքաշինության և սեյսմակալուն շինարարության մասնագիտություններով:

Պատվիրակությունը նաև մասնակցեց այդ օրերին Երևանում ընթացող կառուցվածքների սեյսմիկ մեկուսացման, էներգիայի տարածման և ակտիվ վիբրացիայի վերահսկման համաշխարհային 8-րդ սեմինարի աշխատանքներին:

Հայ-իրանական միջկառավարական փոխըմբռնման հուշագրի կատարման շրջանակներում կնքվեց երեք պայմանագիր տեկտոնիկայի, սեյսմակալուն շինարարության և բնակչության իրազեկության ու երկրաշարժերին պատրաստվածության վերաբերյալ: Շնորհիվ այս ամենի սեյսմիկ պաշտպանության բնագավառում հիմք դրվեց երկկողմ համագործակցության նոր փուլի: ՀՀ-ում այդ աշխատանքները համակարգելու էր ՀՀ ԱԻՎ ՍՊԱԾ գործակալությունը, իսկ ԻԻՀ-ում՝ Թեհրանի սեյսմակալուն շինարարության և սեյսմոլոգիայի միջազգային ինստիտուտը:

Ակտիվ նախաձեռնությամբ հանդես եկավ նաև Երևանում ԻԻՀ-ի դեսպանությունը: Դեսպան Ս. Ֆ. Քոլեյնին 2003 թ. հոկտեմբերի 28-ին ԻԻՀ-ի դեսպանատանը հանդիպեց ՀՀ ԱԻՎ ՍՊԱԾ գործակալության պետի հետ⁸: Հատկանշական է, որ առաջարկվեց սեյսմիկ պաշտպանության համատեղ աշխատանք իրականացնել հարևանությամբ

⁸ Տե՛ս նույն տեղը, թթ. 95-96:

գտնվող Արևելյան Ատրպատական նահանգում և Սյունիքի մարզում: Այս հարցը քննարկվել էր դեռևս 2000 թ. Ռահմաթիի այցի ժամանակ, սակայն վերջնական լուծում չէր ստացել: Այսպիսով, սեյսմիկ ոլորտում հայ-իրանական համագործակցությունը զարգանում է շնորհիվ երկկողմ պետական շահագրգռության:

Բժշկագիտության և առողջապահության բնագավառում ՀՀ - ԻԻՀ համագործակցությունը պաշտոնապես սկսվել է 1992 թ. մայիսի 7-ին՝ կողմերի միջև ստորագրված վերոնշյալ համատեղ հայտարարությամբ: Սակայն 1990-ականների սկզբին այդ համագործակցությունը սահմանափակվում էր միայն մի քանի հայ բժիշկների՝ ԻԻՀ երկամյա աշխատանքային գործուղումների կազմակերպմամբ, որոնք, սակայն, հետագայում ընդհատվեցին: Երկկողմ համագործակցությունը համեմատաբար աշխուժացավ 1990-ականների կեսերին՝ շնորհիվ համապատասխան գերատեսչությունների ղեկավարների փոխայցերի:

1995 թ. մայիսի 6-ին կողմերի միջև ստորագրվեց «Առողջապահության և բժշկագիտության բնագավառում համագործակցության վերաբերյալ» փոխընթերցման հուշագիր, իսկ նույն թվականի հոկտեմբերի 31-ին՝ երկրորդ փոխընթերցման հուշագիրը, որի 13-րդ հոդվածով իրանական կողմը պարտավորվեց ՀՀ-ում հիմնել դեղարտադրության գործարան կամ ՀՀ-ի հետ համագործակցելով՝ համալրել ու զարգացնել առկա գործարանները:

1996 թ. հունվարի 20-ին կողմերի միջև Թեհրանում ստորագրվեց փոխընթերցման երրորդ հուշագիրը, որի 5-րդ հոդվածում իրանական կողմը մտադրություն էր հայտնում հայկական կողմին ներկայացնել ՀՀ-ում դեղարտադրության միավոր ստեղծելու իր ծրագիրը: 1996 թ. ապրիլի 23-ին փոխընթերցման հուշագիր ստորագրվեց ՀՀ առողջապահության նախարարության և ԻԻՀ սոցիալական ապահովության կազմակերպության վարչության միջև, որով համաձայնություն ձեռք բերվեց հայ-իրանական համատեղ ձեռնարկություն ստեղծելու մասին, որը պետք է զբաղվեր բժշկական սարքավորումների, գործիքների, տեխնիկայի ու դեղորայքի ներմուծմամբ և արտահանմամբ: Սակայն այս հարցում էական առաջընթաց այդպես էլ տեղի չունեցավ, որովհետև վերը նշված երկկողմ փաստաթղթերով առողջապահական ոլորտում ամրագրված համագործակցության ծրագրերը գործնականում չափազանց համեստ էին և ընդհանուր առմամբ կրում էին դեկլարատիվ բնույթ:

Այս ոլորտում կրկին աշխուժացում նկատվեց 2000-ականների սկզբին, երբ կյանքի կոչվեց «Ֆարս-Արմեն» ՀԶ-ն՝ 1 մլն դոլար արժույթյամբ:

2005 թ. ապրիլի 18-20-ը Երևանում ԻԻՀ առողջապահության, բուժման և բժշկական կրթության փոխնախարարի գլխավորած պատվիրակությանը ընդունեց ՀՀ առողջապահության նախարարը: Իրանցի պաշտոնյան հայտնեց, որ իրենց այցի բուն նպատակն է ակտիվացնել հայ-իրանական հարաբերությունները առողջապահության ոլորտում, ինչ-

պես նաև այն դնել ավելի գործնական հիմքերի վրա⁹: Իրանական կողմը նշում էր չորս բնագավառ (ա. դեղերի, վակցինաների և բժշկական սարքավորումների արտադրություն, բ. բժշկական կրթություն, գ. սիրտանոթային հիվանդությունների բուժում, դ. օրգանների պատվաստումներ), որոնցում ԻԻՀ-ն հասել է առավել մեծ հաջողությունների և ցանկալի է փորձի փոխանակում ՅՅ-ի հետ: Փոխնախարարի հրավերով 2005 թ. մայիսի 25-26-ը «IRAN MED» բժշկական և դեղագործական տեխնոլոգիաների միջազգային 9-րդ ցուցահանդեսին մասնակցելու նպատակով ԻԻՀ մեկնեց ՅՅ առողջապահության փոխնախարարի գլխավորած պատվիրակությունը: Կողմերի միջև ստորագրվեց փոխըմբռնման հուշագիր: Սակայն այս դեպքում ևս երկկողմ պայմանագրային պարտավորություններում նախանշված ոչ բոլոր ծրագրերն են, որ գործնականում կյանքի են կոչվում:

Կրթական ոլորտում համագործակցությունը աչքի էր ընկնում իրանական կողմի՝ ՅՅ-ում պարսից լեզվի զարգացման ուղղությամբ կատարած քայլերով: Այսպես, ՅՅ-ի 12 դպրոցներում հարյուրավոր աշակերտներ ուսանում են պարսից լեզու: 1994 թ. հունիսի 22-ին Երևանի Հ. Պարոնյանի անվան թիվ 56-րդ պարսկերեն թեքումով դպրոցի աշակերտներն այցելեցին ԻԻՀ¹⁰:

ԻԻՀ-ի դեսպանության ուշադրության կենտրոնում է գիտակրթական համագործակցությունը մայր բուհի՝ ԵՊՀ-ի հետ: 1993 թ. հունվարին ԵՊՀ այցելեց ՅՅ-ում ԻԻՀ գործերի ժամանակավոր հավատարմատար Ա. Սոբհանին¹¹: Իսկ 1996 թ. հուլիսի 16-ին պաշտոնական այցով ԵՊՀ-ում էր ՅՅ-ում ԻԻՀ դեսպանի ժամանակավոր պաշտոնակատար, դեսպանորդ Փ. Ջեյնալին: Հանդիպման ընթացքում ԵՊՀ ռեկտոր Ռ. Մարտիրոսյանը և դեսպանորդ Փ. Ջեյնալին ստորագրեցին պայմանագիր արևելագիտության ֆակուլտետում պարսկերեն լեզվի և գրականության, Իրանի մշակույթի և պատմության խնդիրներով զբաղվող ուսանողների և դասախոսների համար «Իրան» անունով կաբինետի ստեղծման մասին¹²: 1996 թ. դեկտեմբերի 27-ին ԵՊՀ այցելեց ԻԻՀ առաջին փոխնախագահ Հ. Հաբիբին և ներկա գտնվեց արևելագիտության ֆակուլտետում պարսից լեզվի կաբինետի բացմանը: 1997 թ. մարտի 20-ին ԻԻՀ փոխարտգործնախարար Ս. Վայեզին, ՅՅ-ում ԻԻՀ արտակարգ և լիազոր դեսպան Հ. Ռ. Նիքբար Էսֆահանին այցելեցին ԵՊՀ: ԻԻՀ դեսպանության միջոցով պարսից լեզվով ընտիր գրականություն նվիրեցին արևելագիտության ֆակուլտետի իրանագիտության կաբինետին¹³:

ՅՅ-ում պարսկերենի տարածմանը իր մասնակցությունն է բերում ԻԻՀ դեսպանությունը: 1997 թ. հուլիսի 20-ին Երևանում տեղի ունեցավ

⁹ Տե՛ս ՀՀ ԱԳՆ ՊՊԱ, ց. 11, գ. 183, թթ. 35-36:

¹⁰ Տե՛ս Վ. **Քայքայության**, Իրանն այսօր, Եր., 1999, էջ 326:

¹¹ Տե՛ս «Երևանի պետական համալսարան, Տարեգրություն», Եր., 2009, էջ 299:

¹² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 323:

¹³ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 324:

Հայաստանի պարսից լեզվի ուսուցիչների և դասախոսների հանդիպումը: Հանդիպման ժամանակ հիմնականում ՀՀ-ում պարսից լեզվի դասավանդման և միջնակարգ ու բարձրագույն մակարդակների համար դասագրքերի հրատարակման խնդիրները: Հանդիպմանը ներկա էր ՀՀ-ում ԻԻՀ դեսպան Համիդ Ռեզա Նիքբար Էսֆահանին, որը պատրաստակամության հայտնեց ՀՀ-ում պարսից լեզվի զարգացմանն աջակցելու մասին:

1998 թ. փետրվարի 13-ին արևելագիտության ֆակուլտետում բացվեց Ֆիրդուսու անվան իրանագիտության սրահը¹⁴:

Միջպետական համագործակցության շրջանակներում կարևոր էր 2001 թ. հունվարի 30-ից փետրվարի 1-ը ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության պատվիրակության այցը ԻԻՀ: Կողմերի միջև ստորագրվեց դեռևս 1995 թ. մայիսին թեղիանում նախաստորագրված «ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության և ԻԻՀ մշակույթի և բարձրագույն կրթության նախարարության միջև գիտության, կրթության և գիտահետազոտական բնագավառներում համագործակցության վերաբերյալ» փոխըմբռնման հուշագիրը և «ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության և ԻԻՀ մշակույթի և բարձրագույն կրթության նախարարության միջև կրթության և գիտության բնագավառներում համագործակցության մասին 2001-2004 թթ. գործնական ծրագիրը»: 2001 թ. համաձայնագիր կնքվեց ՀՀ-ում և ԻԻՀ-ում գիտական աստիճանների և բուհերի ավարտական վկայականների ճանաչման վերաբերյալ:

Միջբուհական համագործակցությանն է վերաբերում նաև 2003 թ. մայիսի 6-7-ը ԻԻՀ գիտության, հետազոտությունների և տեխնոլոգիաների նախարար Մ. Մոհինի այցի ընթացքում ստորագրված «2003-2006 տարիների համար գործնական ծրագիրը», որի 1-5-րդ կետերի շրջանակներում ԵՊՀ-ն իր պատրաստակամությունը հայտնեց համագործակցել Սպահանի համալսարանի հետ հետևյալ ոլորտներում՝ ա) տարեկան մեկական դասախոսի փոխանակում ԵՊՀ պատմության և բանասիրության ֆակուլտետների և Սպահանի հայագիտության բաժինների միջև պատմության և արվեստի ոլորտներում, բ) տարեկան երկուական ուսանողների փոխանակություն Սպահանի համալսարանում՝ իրանագիտության և ԵՊՀ-ում՝ հայագիտության մեջ մասնագիտանալու նպատակով, գ) իրականացնել գրքերի և պարբերականների փոխանակություն երկու համալսարանների գրադարանների միջոցով, դ) կազմակերպել համատեղ արշավախմբեր ազգագրական և հնագիտական ուղղվածությամբ ՀՀ-ում և ԻԻՀ-ում, ե) երեք տարին մեկ կազմակերպել գիտաժողով Երևանում և Սպահանում՝ նվիրված հայագիտությանը և իրանագիտությանը և այլն¹⁵: Իրանցի նախարարը տեղեկացրեց, որ ԱՊՀ երկրների շարքում ՌԴ-ից հետո ամենաշատ իրանցի ուսանողներ սովորում են ՀՀ-ի բուհերում¹⁶:

¹⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 330:

¹⁵ Տե՛ս ՀՀ ԱԳՆ ՊՂԱ, ց. 10, գ. 89, թթ. 60-61:

¹⁶ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետություն», պաշտոնաթերթ, 07.05.2003:

ԵՊՀ իրանագիտության ամբիոնը 2004 թ. ապրիլի 2-5-ը հյուրընկալեց միջազգային իրանագիտական կոնֆերանսի մասնակիցներին: Շուրջ քսան երկրներից ժամանած ավելի քան 70 մասնակիցներ ներկայացրեցին իրենց գեկույցները իրանագիտության բազմաթիվ հիմնախնդիրների վերաբերյալ: Կոնֆերանսի թեման էր «Հասարակությունը, պատմությունը և մշակույթը իրանական աշխարհում», կազմակերպել էր Նյու Յորքի պետական համալսարանում գործող «Իրանալեզու հասարակությունների ուսումնասիրության ընկերակցությունը» (ASPS: Association for the Study of Persianate Societies)¹⁷: 2004 թ. սեպտեմբերի 9-ին ԻԻՀ-ի նախագահ Ս. Խաթամին այցելեց ԵՊՀ: Ռեկտոր Ռ. Մարտիրոսյանը հյուրին հանձնեց «ԵՊՀ պատվավոր դոկտորի» կոչման վկայական և ԵՊՀ հորեյանական ոսկե հուշամեդալ¹⁸:

2005 թ. մարտի 15-ին Ռուս-հայկական (Սլավոնական) պետական համալսարանում բացվեց իրանագիտության ևս մեկ ամբիոն:

Երկրորդ գիտակրթական հարաբերությունները նշանավորվեցին մի շարք փոխադարձ այցերով: Այսպես, 2005 թ. հունվարի 15-19-ը ԻԻՀ այցելեց ՀՀ ԿԳ նախարար Ս. Երիցյանը: Հանդիպումներ տեղի ունեցան ԻԻՀ-ի կրթության նախարար Ս. Հաջիի, ԻԻՀ-ի գիտության, հետազոտությունների և տեխնոլոգիաների նախարար Ջ. Թոֆիդիի հետ¹⁹: Պայմանավորվածություն ձեռք բերվեց ԵՊՀ-ի, ԵՊՃՀ-ի, Երևանի Մ. Հերացու անվան պետական բժշկական համալսարանի և իրանական մի շարք համալսարանների միջև ուղղակի համագործակցության վերաբերյալ:

2005 թ. հունիսի 13-16-ը պատասխան այցով Երևանում էր գտնվում ԻԻՀ կրթության և դաստիարակության նախարար Ս. Հաջիի գլխավորած պատվիրակությունը: Հունիսի 16-ին կողմերի միջև ստորագրվեց և ուժի մեջ մտավ «ՀՀ կրթության և գիտության նախարարության և ԻԻՀ կրթության և դաստիարակության նախարարության միջև կրթական համագործակցության մասին 2005-2008 թթ. համար» փոխըմբռնման հուշագիրը²⁰: Երկրորդ հանդիպմանը քննարկվեցին մի շարք հարցեր: Այսպես, եթե իրանական կողմի համար կարևորվում էր տեղեկատվական տեխնոլոգիաների բնագավառում համագործակցությունը, ապա հայկական կողմը հարց բարձրացրեց ԻԻՀ-ում հայկական դպրոցների՝ հայազգի փոխտնօրենների նշանակման մասին:

Այսպիսով, գիտակրթական ոլորտում իրանական կողմի ակտիվ նախաձեռնությամբ և հայկական կողմի պատրաստակամությամբ, մասնավորապես իրանագիտության ասպարեզում ձեռքբերումներ արձանագրվեցին:

ՀՀ - ԻԻՀ համագործակցությունը դրսևորվեց նաև մշակույթի բնագավառում: ՀՀ-ն ԻԻՀ-ին սահմանակից միակ քրիստոնյա պետությունն

¹⁷ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 370:

¹⁸ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 375:

¹⁹ Տե՛ս ՀՀ ԱԳՆ ՊՂԱ, ց. 11, գ. 183, թ. 11:

²⁰ Տե՛ս նույն տեղը, ց. 11, գ. 184, թ. 93:

է: Սակայն երկուստեք ձևավորված սերտ հոգևոր-մշակութային հարաբերությունները վկայում են իսլամ-քրիստոնեություն խաղաղ գոյակցության մասին: Քաղաքական առումով կրկնակի է արժևորվում այս իրողությունը՝ ա) չեզոքանում է Արևմուտքում լայնորեն տարածված ԻԻՅ-ի հակաքրիստոնեական քաղաքականության քարոզչությունը, ավելին՝ ստեղծվում է հակակշիռ, բ) ի դերն է ելնում Ադրբեջանի կողմից պարբերաբար իսլամադավան աշխարհին հրամցվող այն հորինվածքը, թե իբր ղարաբաղյան հակամարտությունը հետևանք է հայերի կողմից դրսևորած կրոնական անհանդուրժողականության:

1994 թ. օգոստոսի 26-ին Երևանում էր գտնվում ԻԻՅ-ի պատվիրակությունը մշակույթի և իսլամական կողմնորոշման հանձնաժողովի նախագահ, երկրի հոգևոր առաջնորդների խորհրդի անդամ՝ Յուսուֆ Եսլամ Թաղավալի գլխավորությամբ՝ մասնակցելու Ամենայն հայոց կաթողիկոս Վազգեն Ա Վեհափառ հայրապետի հուղարկավորությանը²¹: Հիշյալ պատվիրակությունը միակն էր իսլամական աշխարհից:

Երկու երկրների հոգևոր-մշակութային համագործակցությունը նշանավորվեց կողմերի հոգևոր հուշարձանների վերադարձման և վերականգնման աշխատանքներով: Այս առումով ուշագրավ է, որ 1995 թ. հոկտեմբերի 13-ին կողմերի միջև ստորագրվեց համագործակցության հուշագիր՝ Երևանի Կապույտ մզկիթի վերանորոգման և վերակառուցման մասին: Ի կատարումն այդ հուշագրի՝ սկսվեցին մզկիթի վերանորոգման աշխատանքները, որոնք իրականացվում էին իրանական կողմի կապիտալ ներդրմամբ և երկու երկրների մշակութային փորձագետների հսկողության ներքո: Կապույտ մզկիթը կառուցվել է 1765 թ. Երևանի խան Յուսեյն Ալիի օրոք և ունի 7000 քառակուսի մետր ընդհանուր մակերես, 24 մ բարձրությամբ մեկ մինարեթ և 28 խուց: Հայաստանում խորհրդային իշխանության հաստատումից հետո մզկիթը որպես այդպիսին չի գործել, ծառայել է որպես Երևանի պատմակենդանաբանական թանգարան:

Խնդրո առարկա ժամանակահատվածում հիշարժան են հայ հոգևոր առաջնորդների այցերը Իրանի հայ համայնք: Հայտնի է, որ մինչև 1958 թ. իրանահայ թեմերը վարչականորեն ենթակա էին Ս. Էջմիածնի կաթողիկոսությանը: Սակայն 1958-ից հետո, երբ տեղի ունեցավ եկեղեցական պառակտում, դրանք անջատվեցին Էջմիածնից և վարչականորեն միացան Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսությանը:

2000 թ. հուլիսի 17-ին Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոս Արամ Ա Քեչիչյանը ԻԻՅ կատարած այցի ընթացքում հանդիպեց ԻԻՅ նախագահ Մ. Խաթամիի հետ: Խաթամին նշել էր, որ ինքը հպարտ է լինել իրանցիների նախագահը՝ այդ թվում և սիրելի հայերի²²:

Արամ Ա-ն իր հերթին նշել էր, որ եկեղեցական համայնքների խորհուրդը 2000 թ. կրոնական երկխոսության մի հատուկ հանձնաժողով է ստեղծել, որի իսլամ միակ ներկայացուցիչը Մերձավոր Արևելքում Ի-

²¹ Տե՛ս ՀՀ ԱԳՆ ՊՂԱ, ց. 1, գ. 242, թթ. 27-31:

²² Տե՛ս նույն տեղը , ց. 6, գ. 67, թ. 41:

րանի ներկայացուցիչն է: Նույն թվականի հուլիսի 18-ին ՀՀ մշակույթի, սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարի՝ ԻԻՀ կատարած պաշտոնական այցի ընթացքում ԻԻՀ մշակույթի և իսլամական կողմնորոշման նախարարի հետ հանդիպման ժամանակ, իրանցի նախարարը նշել էր, որ իր երկիրը հատուկ ուշադրություն է դարձնում Իրանի եկեղեցիների վերանորոգմանն ու պահպանությանը: Այդ ծրագրում իրենց առանձնահատուկ տեղն ունեն Իրանի հյուսիսում գտնվող Ս. Ստեփանոսի և Ս. Թադեի վանքերը²³: Իսկապես, ԻԻՀ-ն ՀՀ-ի հարևան չորս երկրներից միակն է, որ պետական մակարդակով հոգածություն է ցուցաբերում իր տարածքում գտնվող հայկական եկեղեցիների նկատմամբ՝ հարկ եղած դեպքում վերականգնելով դրանք: Ս. Թադեի վանքը, որպես պատմամշակութային արժեք, ներառված է UNESCO-ի համաշխարհային մշակութային ժառանգության ցանկում, իսկ 2004 թ. մեծ շուքով նշվել է Ս. Թադեի ուխտագնացության 50-ամյակը²⁴:

2001 թ. ՀՀ և ԻԻՀ միջև ստորագրվեց «Համաձայնագիր հուշարձանների պահպանման բնագավառում համագործակցության վերաբերյալ»:

ԻԻՀ նախագահ Ս. Խաթամիի կոչը՝ 2001 թվականը հռչակել քաղաքակրթությունների երկխոսության տարի, մեծ արձագանք գտավ հայ հոգևոր-մշակութային կյանքում, քանզի նույն՝ 2001 թ., մեծ շուքով նշվեց Հայաստանում քրիստոնեությունը պետական կրոն հռչակելու 1700-ամյակը: Այս առումով ՀՀ-ի և ԻԻՀ-ի միջև համագործակցությունը, հիրավի, կարող է քաղաքակրթությունների երկխոսության լավագույն օրինակ լինել:

Իրանահայ համայնքի թեմական առաջնորդարանի հրավերով 2005 թ. օգոստոսի 23-28-ը ՀՀ մշակույթի, սպորտի և երիտասարդության հարցերի նախարարության պատվիրակությունը մեկնեց ԻԻՀ՝ ծանոթանալու ԻԻՀ-ում գտնվող և կառավարության կողմից ֆինանսավորվող հայկական պատմամշակութային հուշարձանների վերականգնման աշխատանքներին և համագործակցության կարգով համապատասխան գիտամեթոդական խորհրդատվությամբ օժանդակելու իրանցի մասնագետներին²⁵: ՀՀ-ի պատվիրակությունը այցելեց Ս. Ստեփանոսի և Ս. Թադեի վանական համալիրներ, Դարաշամբի, Խոյ քաղաքի, Մահրազան և Գրիս գյուղերի հայկական եկեղեցիներ, ինչպես նաև ջրամբարի շինարարության պատճառով տեղափոխված և նոր վայրում վերականգնված Ծործորի եկեղեցի:

Այսպիսով, հոգևոր-մշակութային համագործակցությունը դրսևորվում է միջքաղաքակրթական երկխոսության պայմաններում և միմյանց հոգևոր-մշակութային կոթողների նկատմամբ դրսևորած կողմերի հոգատար վերաբերմունքով:

²³ Տե՛ս նույն տեղը, ց. 6, գ. 67, թ. 42:

²⁴ Տե՛ս նույն տեղը, ց. 11, գ. 182, թթ. 50-51:

²⁵ Տե՛ս նույն տեղը, ց. 11, գ. 183, թ. 80:

ՀՀ - ԻԻՀ մշակութային համագործակցության շրջանակներում անցկացվեցին մի շարք միջոցառումներ: 1993 թ. ՀՀ պատվիրակությունը մասնակցեց Թեհրանում տեղի ունեցած 11-րդ միջազգային կինոփառատոնին: 1994 թ. փետրվարի 1-12-ին ՀՀ-ը կրկին մասնակցեց Թեհրանի միջազգային կինոփառատոնին, իսկ հունիսին ՀՀ-ում անցկացվեց իրանական կինոֆիլմերի փառատոն: 1994 թ. հունիսի 17-ին Երևանի հանրապետական գեղագիտական կենտրոնի ցուցասրահում բացվեց «Նկարում են Իրանի երեխաները» ցուցահանդեսը: 1994 թ. սեպտեմբերի 5-15-ը Երևանում կայացավ իրանական կինոֆիլմերի փառատոն, իսկ Երևանի տիկնիկային թատրոնը Թեհրանում մասնակցեց տիկնիկային թատրոնների միջազգային փառատոնին:

Սակայն երկկողմ համագործակցությունը նշանավորվեց 1994 թ. նոյեմբերի 27-ին, երբ Թեհրանում ստորագրվեց «ՀՀ կառավարության և ԻԻՀ կառավարության միջև մշակույթի, գիտության, կրթության, սպորտի, տուրիզմի և ՋԼՄ-ների բնագավառներում համագործակցության» համաձայնագիրը²⁶: Համաձայնագրի 9-րդ կետում ամրագրված է երկու երկրների մայրաքաղաքներում մշակութային և կրթական կենտրոններ հիմնելու վերաբերյալ դրույթը:

Հայ-իրանական մշակութային համագործակցության մեջ կարևոր է նշել, որ ԻԻՀ-ում, ինչպես բոլոր բնագավառներում, մշակույթի ոլորտը ևս քաղաքականացված է: ԻԻՀ-ում մշակութային արժեքները արժևորելիս գործում է որոշակի գրաքննություն, թույլատրելիություն՝ ըստ իսլամական կրոնական բարքերի: 1990-ական թթ. ընդհանուր առմամբ թույլ էր մշակութային համագործակցությունը: 1999 թ. հունվարի 22-ին հայ-իրանական կապերի կոորդինացման կառավարական հանձնաժողովի նիստին մասնակցած ՀՀ մշակույթի, երիտասարդության և սպորտի նախարար Ռ. Շառոյանը նշում էր, որ մշակութային կապերում աջակցում էր Իրանի հայ համայնքի «Արարատ» միությունը²⁷: Պատճառներից էին նշված թույլատրելիությունը, ինչպես նաև այն, որ իրանական կողմը ավելի շահագրգռված էր իր խմբերը ՀՀ ուղարկելու, քան հայկական հանույթներին ընդունելու:

2001 թ. ՀՀ նախագահ Ռ. Քոչարյանի ԻԻՀ կատարած պաշտոնական այցից հետո որոշակի ակտիվություն նկատվեց մշակույթի ոլորտում: 2002 թ. փետրվարի սկզբին Հայաստանի ազգային պատկերասրահում ԻԻՀ-ի դեսպանության մշակույթի կենտրոնի նախաձեռնությամբ ներկայացվեցին իրանական արվեստի՝ մանրանկարչության, մետաղագործության, փորագրարվեստի բացառիկ նմուշներ: Ցուցահանդեսը նվիրվել էր Իրանի Իսլամական հեղափոխության 23-րդ տարեդարձին²⁸: Նման միջոցառումները կատարվում են «Ֆաջրի տասնօրյակ»-ի տոնակատարությունների շրջանակներում և այն երկրներում, որոնց հետ ԻԻՀ-ն ունի մշակութային կապեր:

²⁶ Տե՛ս ՀՀ ԱԳՆ ՊՂԱ, ց. 11, գ. 184, թ. 27:

²⁷ Տե՛ս նույն տեղը, ց. 11, գ. 182, թ. 14:

²⁸ Տե՛ս «Ալիք», օրաթերթ, 04.02.2002:

2002 թ. հուլիսի 4-ին Թեհրանում Իրանի արվեստագետների տանը (Խանէ հոնարմանդան) բացվեց Հայաստանի նորարար փորձառական արվեստի կենտրոնի (ՆՓԱԿ) արվեստագետների ստեղծագործությունների երկշաբաթյա ցուցահանդեսը, որին ներկայացվեցին 14 հայ արվեստագետների ստեղծագործությունները²⁹:

Երկկողմ մշակութային հարաբերությունները նշանավորվեցին գրական կապերով: 2004 թ. հունիսին «Հայաստան-Իրան գրական-մշակութային կամուրջներ -2004» ծրագրի շրջանակներում Երևան այցելեցին իրանցի գրողներ: Մշակութային այս ծրագրի կազմակերպիչներն էին արտասահմանյան երկրների հետ մշակութային կապերի հայկական ընկերությունը, Հայաստանի գրողների միությունը և ՀՀ-ում ԻԻՀ-ի մշակույթի կենտրոնը:

Մշակութային ակտիվ համագործակցությունը շարունակվեց 2005 թ.: Տարբեր ստեղծագործական խմբեր և անհատ կատարողներ մասնակցեցին երկու երկրներում կազմակերպվող մշակութային միջոցառումներին և միջազգային փառատոներին, մասնավորապես՝

- Երևանի ժողարվեստի թանգարանում կազմակերպվել է իրանցի նկարիչների ցուցահանդես՝ նվիրված Իրանի Իսլամական հեղափոխության 26-րդ տարեդարձին:

- ՀՀ-ում անցկացվել է «Հայաստան-Իրան մշակութային կամուրջներ» համաժողովը:

- «Ոսկե ծիրան» փառատոնին մասնակցել է ճանաչված իրանցի ռեժիսոր Քիառուսթամը, որի ֆիլմերը ցուցադրվել են փառատոնում:

- Սեպտեմբերի 13-ին ԱՕԶՍ-ում կազմակերպվել է Ֆերեշթ Ազարբանիի «Մանրանկարչություն և զարդարվեստ» ցուցահանդեսը³⁰:

Այսպիսով, ՀՀ - ԻԻՀ միջմշակութային համագործակցությունը, սկզբնավորվելով 1990-ական թթ., աստիճանաբար կարողացավ իր մեջ ներառել ոլորտի տարբեր ճյուղեր: Հայ-իրանական երկկողմ գիտակրթական և մշակութային համագործակցությունը պարբերաբար եղել է նաև երկու երկրների նախագահների ուշադրության կենտրոնում, այսինքն՝ չի սահմանափակվել լոկ պատկան մարմինների (համապատասխան պաշտոնյաների) հանդիպումներով և հարցերի քննարկումով: Ավելին, համագործակցությունը, ունենալով երկկողմ պետական շահագործություն, կարևորվեց հատկապես նախագահների փոխայցերով, որոնց ընթացքում քաղաքական և տարածքային հարցերին զուգընթաց օրակարգային դարձան նաև գիտակրթական և մշակութային համագործակցության ամրապնդման և զարգացման ծրագրերը:

КАРЕН МКРТЧЯН – Армяно-иранское сотрудничество в области науки, просвещения и культуры в 1992–2005 гг. – Научно-образовательное и культурное сотрудничество Армении с ИРИ началось в 1990-е гг., постепенно охватило самые разные сферы и неизменно находилось в центре вни-

²⁹ Տե՛ս ՀՀ ԱԳՆ ՊՂԱ, ց. 8, գ. 86, թ. 175:

³⁰ Տե՛ս ՀՀ ԱԳՆ ՊՂԱ, ց. 11, գ. 184, թթ. 92-93:

мания не только соответствующих органов управления, но и высшего руководства двух стран. Взаимные визиты глав наших государств, по ходу которых наряду с политическими и экономическими обсуждались и вопросы науки, просвещения и культуры, неуклонно укрепляли научно-образовательное и культурное сотрудничество ИРИ и Армении.

KAREN MKRTCHYAN – *The Armenian-Iranian Scientific, Educational and Cultural Cooperation in 1992-2005.* – The scientific, educational and cultural cooperation beginning in 1990s could gradually involve in it all spheres of the area. The scientific, educational and cultural cooperation periodically attracted not only the appropriate authorities, but also the attention of presidents. Moreover, the cooperation having bilateral governmental interests manifested in the visits of both presidents, during which together with political and economic issues, plans aimed at the important scientific, educational and cultural cooperation, were placed on the agenda.